

BULLETIN

van de Historische kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

Het dateringvraagstuk van de

ROMEINSE THERMENBOUW te HEERLEN

COLLOQUIUM VAN PROF. IR H. CHRIST, AKEN ¹⁾

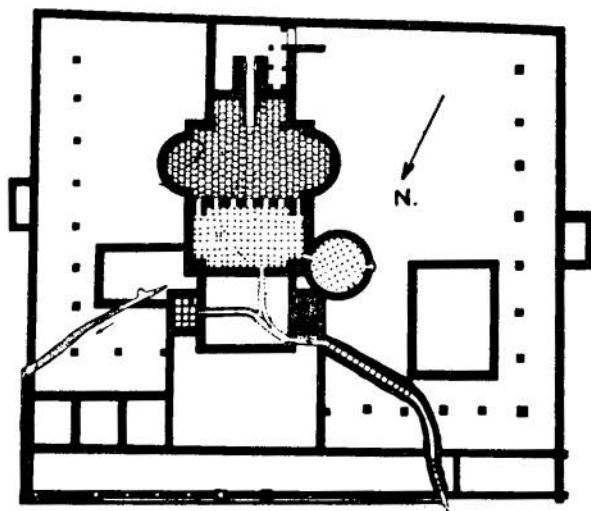
Bericht.

HOE grondig ook prof. van Giffen de Heerlense thermen blijkens zijn publikatie ²⁾ als oudheidkundig bodemonderzoeker heeft bekeken, toch verdient het m.i. aanbeveling om deze merkwaardige ruïne ook uit het oogpunt van zijn **bouwkundige** structuur nader te belichten.

Zoals bekend behoort het Heerlense gebouw tot het z.g. rijentype van Krencker ³⁾. Met deze karakterisering wordt bedoeld, dat de verschillende warmwaterbadvertrekken in een rechthoekige rij achter elkaar aansluitend gelegen zijn m.a.w. te beginnen bij de ontkleedruimte achtereenvolgens, van noord naar zuid (i.c. te Heerlen) de koudwater-, lauwwater- en warmwaterbadzaal. Men vergelijk de hierbij afgedrukte plattegrond nr 1. Karakteristiek voor Heerlen zijn de twee halfcirkelvormige (= biabsidale) uitbouwsels van het caldarium.

Een door mij grondig ingesteld onderzoek naar romeinse thermen van voren bedoelde inwendige ruimte-groepering wijst uit, dat dit type voor het eerst in Boven-Germanië te Mainz-Linsenberg werd aangelegd door het 22e legioen, kort na het jaar 96 n. Chr.

Dan zien we een kleine groep van romeinse thermen ontstaan, die allen gekopieerd zijn op het Mainzer type sinds het begin der 2e eeuw en tijdens de 1e helft der 2e eeuw, n.l. te Heddesdorf, Bendorf, Salisberg,

ROMEINSE THERMEN HEERLEN.

Schaal: 1 à 625.

Afb. 1

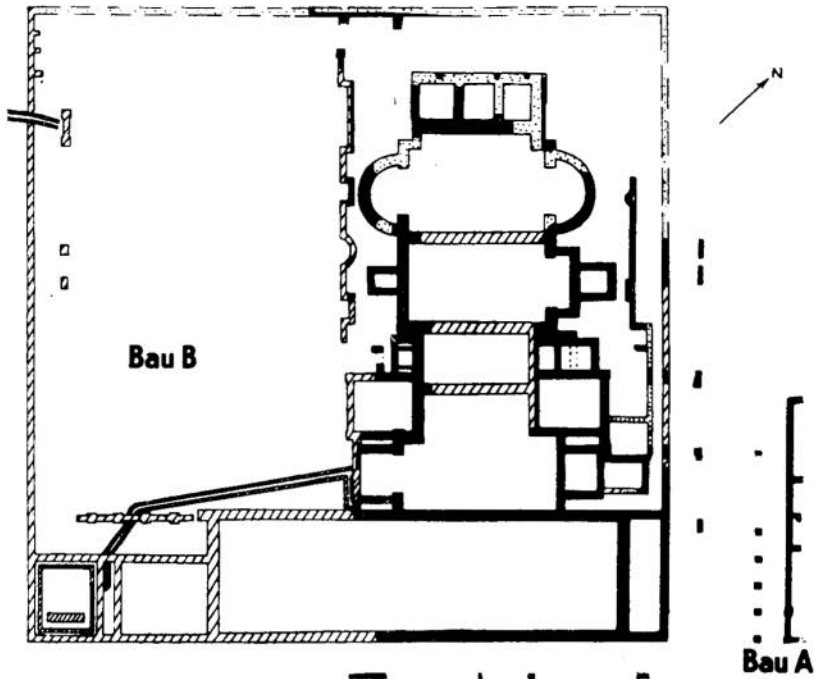
Feldberg, Stockstadt en Niedernberg ⁴). De meeste zijn gebouwd met tegels van het 22e legioen.

In dit verband is het uitermate belangrijk de garnizoensplaatsen te kennen, waar het 22e legioen of onderdelen van deze legereenheid gestationneerd zijn geweest gedurende de tijd, waarin naar alle waarschijnlijkheid de Heerlener thermen zouden kunnen gebouwd zijn.

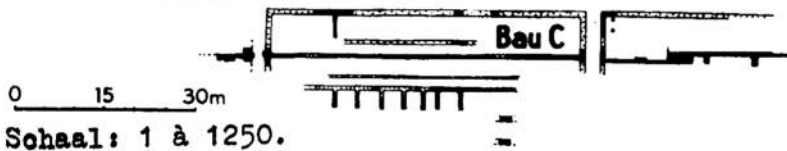
Legio XXII werd door keizer Augustus opgericht en begon zijn krijgsdienst in Egypte. Keizer Claudius deelde dit legioen in Legio XXII Primigenia en Legio XXII Deiotariana. Rond de jaren 41—42 kwam Legio XXII Primigenia in garnizoen te Mainz ⁵).

Na de Bataven-opstand rond de jaren 69—70 schijnt het legioen in Neder-Germanië betrokken te zijn geweest bij de wederopbouw der verwoeste versterkte plaatsen in het noordelijk gedeelte van Germanië, mede in verband met de uitvoering der reorganisatieplannen van het bezettingsleger onder keizer Vespasianus.

Voorts staat vast, dat een vexillatio van dit legioen, in elk geval tussen de jaren 101—106, deelgenomen heeft aan de opbouw van de nieuw gestichte (burgerlijke) Colonia Traiana te Xanten. Met name wordt dit gegeven verwerkt op een wijsteen van Hercules Saxanus, ten tijde van de legaat Quintus Acutius Nerva, wiens functie-uitoefening tussen genoemde jaren ligt. Rond 120 zwijgen de bronnen over een verder verblijf van een onderdeel van het 22e legioen te Xanten, waarvoor het 30e legioen in de plaats komt ⁶).

ROMEINSE THERMEN XANTEN.

Schaal: 1 à 1250.

Afb. 2

In „Germania“ 1959 is nu onlangs het bouwschema gepubliceerd van de romeinse thermen van Colonia Traiana 7). Ook dit bouwplan is wederom een kopie van het thermenschema, dat bij het 22e legioen bekend was en door zijn bouwafdeling, nu te Xanten, werd uitgevoerd. Vergelijkt men immers de plattegrond der Xantener thermen met die van Mainz, dan blijkt een frappante overeenkomst in het bouwschema. Er moet hier een onderlinge beïnvloeding en samenhang aangenomen worden, waarbij het beginsel doorwerkt, dat de bouwafdelingen van legioenen c.q. hun architecten, vaak hun eigen thermentype kenden en uitvoerden. De thermenvooreenkomst van Colonia Traiana met Mainz heeft dan ook m.i. de waarde van een **dateringsbewijs**, zodat aangenomen mag worden, dat **de Xantener thermen ongeveer tussen 101—104 gebouwd zijn.**

Vergelijkenderwijze merk ik hierbij op, dat b.v. het bouwtype van de Domthermen te Aken met zijn inwendige ruimte-indeling de invloed van de thermen te Pompeji heeft ondergaan. De Akener thermen werden o.m. gebouwd door Legio VI Victrix, dat tevoren in Spanje gelegerd was geweest en in Campanië zijn rekruteringsbasis had. In de Akener Domthermen heeft dit legioen het laconicum (sudatorium), afkomstig uit het Griekse oosten (Klein-Azië), als rondbouw toegepast. Deze rondbouw, voor het eerst gebruikt als sudatorium, treft men als zodanig te Pompeji aan in de anno 79 n. Chr. in aanbouw zijnde Centraalthermen. De dateringstijd van de Akener thermen ligt rond het einde 1e — begin 2e eeuw ⁸).

Het thermenschema te Zülpich draagt het algemene kenmerk der thermen van de Odenwald- en de Raetische limes.

Wanneer we nu deze vergelijkende methode toepassen op het Heerlense type (zie de bij dit artikel afgedrukte plattegronden nrs 1 en 2), blijkt opnieuw een frappante overeenkomst in hun bouwschema, ook al is het Heerlense badgebouw ruim de helft kleiner. Heerlen-Coriovallum, dat met Vetera Castra-Xanten verbonden was door een militaire hoofdweg, heeft ontegenzeggelijk geprofiteerd van de bouwactiviteit van de te Xanten te werk gestelde vexillatio van het 22e legioen. Hieruit volgt m.i., dat de **bouwdatum der Heerlener thermen** naar alle waarschijnlijkheid **binnen dezelfde tijdslimiet van 101 — 104/106 moet gesteld worden.**

Daar komt bovendien nog een bijzonderheid bij, die deze datering versterkt n.l. de Heerlense **rondbouw van het sudatorium of laconicum**, die bij het Xantener type ontbreekt.

Zoals reeds opgemerkt is het **rondbouw-element** vanuit het Griekse Oosten (Klein-Azië) over Campanië door het 6e legioen via Pompeji in Neder-Germanië ingevoerd gedurende de 1e helft der 2e eeuw. In Italië hebben de Stabianer thermen te Pompeji hier de primeur; de rondbouw werd hierbij nog gebezigd voor het frigidarium. De Centraalthermen te Pompeji bezigden de rondbouw voor het sudatorium.

Het 6e legioen werd in het jaar 71 te Neuss in garnizoen gelegd en rond het jaar 105 naar Xanten overgeplaatst ⁹).

In de limesthermen werd deze rondbouw in het algemeen voor het eerst tijdens het eerste en 2e kwart der 2e eeuw toegepast.

Met deze gegevens in de hand is het praktisch uitgesloten dat de Heerlense thermen tijdens de 1e eeuw gebouwd kunnen zijn. Wanneer immers aangenomen mag worden, dat het Heerlens **laconicum** bouwkundig **homogeen** met de thermenbouw samenhangt en derhalve tijdrekenkundig **gelijktijdig** is aangelegd met het hoofdlichaam dezer thermen, wijst deze annex-rondbouw m.i. in de richting van één der **vroegst bekende** sudatoria van dit type voor Neder-Germanië. De terminus a quo kan dan mede uit oogpunt van dit bouwkundig onderdeel zeker niet vroeger dan rond het begin der 2e eeuw gesteld worden.

De vondst van stempels in de Heerlense thermen van het 30e legioen, dat sinds 120 te Xanten gestationneerd werd, wijst m.i. op een verbouwing gedurende het 2e kwart der 2e eeuw, nagenoeg gelijktijdig met een ver-

bouwing aan de Akense Dom- en Büchelthermen, eveneens door het 30e legioen. Beide stempelvormen veronderstellen het gebruik van dezelfde matrijsvorm (langstempelvorm).

Een betrekking tussen Xanten—Heerlen is volgens J. Bogaers eveneens aanwijsbaar aan de hand van de **inscriptiesteen**, die op het Heerlens thermenterrein is gevonden en waaruit blijkt, dat een zekere Marcus Sattonius Iucundus uit Xanten op een bepaald tijdstip het Heerlens warmwaterbad-gebouw heeft doen restaureren ¹⁰).

Samenvattend ben ik van mening, dat de Heerlense thermen als **militairbad** ontstaan zijn nabij een **castellum** van het Trajaans spitsgrachtenstelsel rond het jaar 100. Naderhand kregen zij de bestemming van openbaar burgerlijk badgebouw.

De nadien aangebrachte **annex-versterking** had tot gevolg, dat het Heerlense thermengebouw binnen twee spitsgrachten kwam te liggen: een reeds bestaande zuidelijke spitsgracht, die tot dan toe de noordelijke versterkingsgracht van het Heerlens castellum was (ongeveer evenwijdig aan de Deken Nicolayestraat) en een nieuwe, nu meest noordelijk gelegen spitsgracht, evenwijdig aan de Coriovallumstraat ¹¹).

Dit betoog noopt mij een enkel woord te zeggen over **de betrekkelijke wetenschappelijke waarde van de moderne opgravingsmethode in het algemeen**.

De kultuurlagenanalyse der stratigrafische methode levert géén volledig beeld op van de onderzochte bouwresten, hoe grote waardering ik ook heb voor deze exacte werkwijze. Er blijven andere gezichtspunten te onderzoeken om het verloop der bouwgeschiedenis van de te onderzoeken objecten te vervolledigen. De bewijzen hiervoor moeten mede ontleend worden aan de inzichten der bouwleiding, die óók te achterhalen zijn aan de hand van de analyse van de stenen **bouwresten als zodanig**, voor zover deze tenminste in dit opzicht nog leesbaar = interpreteerbaar in de bodem aanwezig zijn. Er wordt derhalve te weinig rekening gehouden met de rol, die de bouwleiding bij de uitvoering van gebouwen heeft gehad; met de uitwerking van de opgaande bouwkundige partijen op de funderingen, die ten opzichte van hun oorspronkelijke dienovereenkomstige stratigrafische lagen in de loop der jaren niveau-verschillen ondergingen, enz. De gissing rond de stichtingstijd der Heerlense thermen bewijzen m.i. de eenzijdigheid en derhalve ontoereikendheid van het stratigrafisch onderzoek. Zodra de thermen van hun zilverzandlaag ontdaan zullen zijn, ware een hernieuwd grondig bouwtechnisch onderzoek in te stellen door terzake bouwkundige specialisten.

Ik besluit met de stelregel: het bouwkundig onderzoek heeft de primeur, niet het bodemonderzoek.

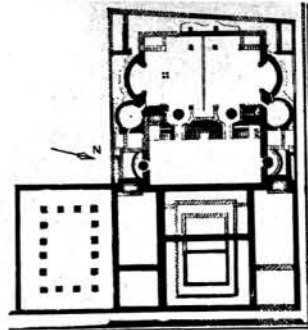
1) Deze tekst is een samenvattende vertaling van een betoog (met lichtbeelden), die ik voor de bestuursleden van de historische kring „Het Land van Herle”, tesamen met de bestuursleden van de kring Heerlen van Limburgs Geschieden Oudheidkundig Genootschap, in de Archivariskamer op het stadhuis te Heerlen heb gehouden op 9 november 1959.

De nederlandse tekst is, na verificatie mijnerzijds, van de hand van Stadsarchivaris, tevens museumconservator, L. van Hommerich, hist. drs.

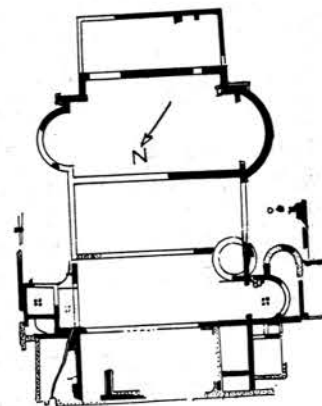
- 2) A. E. van GIFFEN : Thermen en castella te Heerlen-Coriovallum. Overdruk uit *Miscellanea philologica historica et archaeologica in honorem Huberti van de Weerd*, *l'Antiquité classique XVII* (Brussel) 1948, met foto's en afbeeldingen.
- 3) D. KRENCKER, E. KRÜGER, H. LEHMANN, H. WACHTLER : *Trierer Kaiserthermen*. Augsburg 1929. Dl. 1, o.a. blz. 177—178.
- 4) W. SCHLEIERMACHER : *Der römische Limes in Deutschland*. Berlin 1959, 242 blz. met foto's en plattegronden. Zie ook Bijlage I, van de hand van H. Christ.
- 5) E. STEIN : *Die kaiserliche Beamten u. Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*. Wenen 1932, blz. 288—289.
- 6) A. KISA : *Römische Ausgrabungen an der Luxemburgerstrasse in Köln*, in *Bonner Jahrbücher* 1896 H. 99, blz. 29—33.
- 7) H. HINZ : *Ausgrabungen in der Colonia Traiana, in Germania*. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des deutschen archäologischen Instituts, 1959. Jhrg. 37, H 1/4, blz. 291—293.
- 8) H. CHRIST : *Das karolingische Thermalbad der Aachener Pfalz*. Aachen 1958 (met plattegronden). N.B. De Akense thermen waren genezings-, de Heerlense thermen reinigingsbaden!
- 9) P. STEINER : *Kataloge west- und süddeutscher Altortumssammlungen, I*, Xanten 1911, blz. 52.
- 10) J. E. BOGAERS : *Marcus Sattonius Iucundus*, in: *Bulletin „Het Land van Herle“*, 7e jaarg., aflevering 3, mei-juni 1957, blz. 49 e.v.
- 11) Dit castellumterrein is door Heerlens museumconservator P. Peters († 7 jan. 1940) vermoed geweest ten noorden van de door hem ontdekte spitsgracht, die ongeveer evenwijdig liep met de deken Nicolayestraat. Ook hij sprak van een castellum van de Trajaanse bouworde. Prof. van Giffen uitte in zijn in voetnota 2 genoemde studie, op blz. 206, de mening, dat dit castellumterrein ten zuiden van de deken Nicolayestraat zou kunnen liggen, derhalve in de richting van de Nobelstraat. Hier bereikt het terrein zijn hoogste hoogte. Ik sluit mij bij deze zienswijze aan.

N.B.:

Het biabsidale bouwkundige schema van de castella-thermen van Vindonissa en Mainz-Linsenberg is in de Romeinse monumentale bouwgeschiedenis betrekkelijk laat aanwijsbaar bij het, begin 2e eeuw, gebouwde Forum van Trajanus te Rome. Hoewel de bouwdatum van dit Forum geen *terminus post* behoeft te zijn voor het biabsidale bouwtype, komt het mij toch raadzaam voor, juist met betrekking tot Heerlen, de datering van de twee oudst bekende voorbeelden van het biabsidale schema niet te veel vóór het jaar 100 op te schuiven. Zijn ontstaanstijd en ontwikkeling kan niet met zekerheid worden vastgesteld aan de hand van gelijksoortige voorbeelden, die voorafgaan aan het castellumbadgebouw van Vindonissa door legio XI, aangezien de beide absiden, aangebracht aan de zijkanten van de door Vitruvius in vroeg-augusteïsche tijd gebouwde basilica van Fanum, hypothetisch blijken te zijn. Dat deze zijdelings aangebrachte absidale afsluitingen nochtans ten tijde van Vitruvius mogelijk waren, bewijzen de dwars op de lengte-as staande absidale zalen in de buitenmuren van het in het jaar 2 n. Chr. gereed gekomen Augustusforum. Deze dwars-absiden treft men méér dan een eeuw later aan bij het tussen 107—113 gebouwde Trajanusforum van Apollodoros van Damascus, alsmede aan de zijkanten van het caldarium van de, aan dezelfde bouwmeester toegeschreven, Trajanusthermen te Rome. Deze constructie bloeit nog na in de vorm van een flauwe absidale uitbouw in de aan de buitenkant gelegen muren, die de open binnenhof van de Caracallathermen (206—216) omgeven. Een tweede groep, waaruit nog tijdens de 1e eeuw n. Chr. zelfs een triabsidale type ontstond, is vertegenwoordigd in de provinciale basilicae van Cambodunum (Kempten), 1e eeuw, Cavella (Silchester), laatste kwart 1e eeuw en Alesia, 2e eeuw.

VINDONISSA
3. DRITTEL 1. JHRHDT.
Nach Laur-Belart

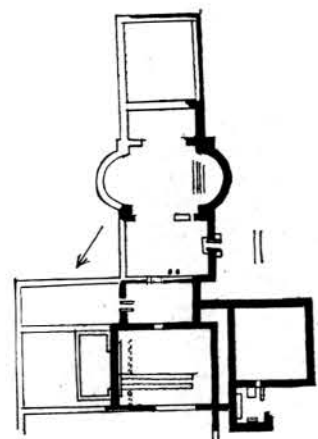

MAINZ - LINSENBERG
NACH 96
LEG. XXII PRIMIGENIA
Nach Behrens

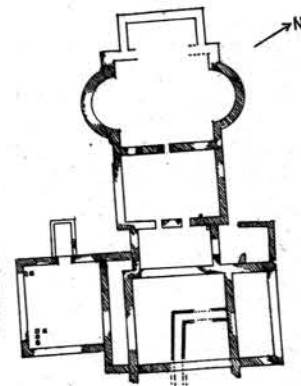
DER BIABSIDALE THERMENPLAN DER LEGIO XXII PRIMIGENIA - BAD DES LEGIONS KASTELLS MAINZ/LINSENBURG - UND DIE FRÜHEN NACHFOLGEBAUTEN AM LIMES UND IN GERMANIA INFERIOR

Chr. 1957

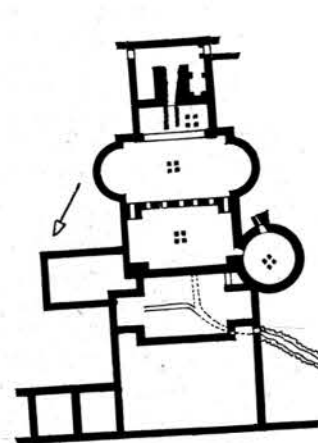
Hoogstwaarschijnlijk zijn uit deze twee groepen — in het bijzonder die van de augusteïsche bouwperiode ten tijde van Vitruvius — de beslissende initiatieven ontstaan die via Vindonissa tot de vormgeving van het biabsidale thermenplan van Mainz-Linsenberg geleid hebben door een architect van legio XXII. Opmerkelijk is hierbij de flauwe absidale aanzet van Vindonissa en Mainz alsmede de overgang naar het volle absidensysteem bij de jongere Trajaanse en Hadriaanse thermen van deze groep. Deze karakteristieken hebben hun grootste bloei gehad in het Hadriaanse en Antoninische tijdvak, bovendien gekenmerkt door een vereenvoudigd bouwschema van de Romeinse keizerthermen. Een ander vindt bevestiging in de na 122 n. Chr. gebouwde thermen van Aesica aan de Hadrianuswall (Collingwood Bruce: *Handboek of the roman wall*; 1947/51) en de anno 142 begonnen bouw van Inchtututhil (G. Macdonald: *The roman wall in Scotland*; 1934). Hiermede ware eveneens te vergelijken de thermen van Verdes bij Beaugency (Krencker: *Die Trierer Kaiserthermen*; 1929, afb. 383 en 383a), waarvan de ontstaanstijd mij evenwel onbekend is.

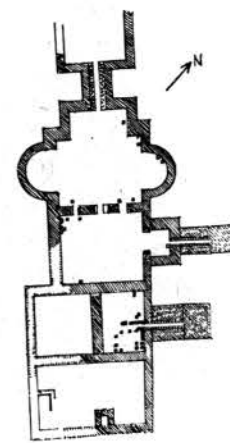
HEDDES DORF
1. VIERTEL 2. JHD.
ZIEGEL LEG. XXII
Nach Der Obergerm.-Rät. Limes

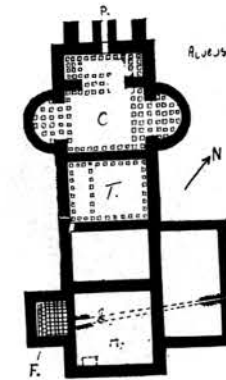
BENDORF
1. HALPTE 2. JHD.
Nach ORL.

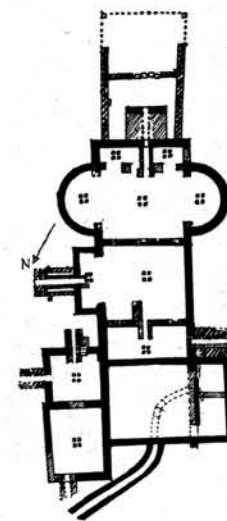
CORIOVALLUM (HEERLEN)
UM- 101/104
Nach Van Giffen/Glasbergen

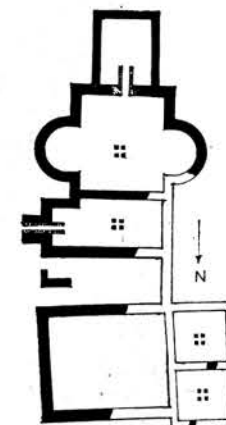
HANAU-SALISBERG
1. HALPTE 2. JHD.
ZIEGEL LEG. XXII
Nach ORL.

FELDBERG
2. VIERTEL 2. JHD.
ZIEGEL LEG. XXII
Nach ORL.

STOCKSTADT
2. VIERTEL 2. JHD.
ZIEGEL LEG. XXII
Nach ORL.

NIEDERNBERG
2. VIERTEL 2. JHD.
ZIEGEL LEG. XXII
Nach ORL.

Imstenraadse Bijdragen

II.

DE FAMILIE VAN IMSTENRAEDT (algemeen)

DEZE keer zullen we spreken over de adellijke familie van Imstenraedt, doch slechts in het algemeen. De volgende keer zullen we dan een gedetailleerde genealogie geven. In de vorige bijdrage hebben we gezien dat in de veertiende eeuw een eigenaar van Imstenrade zich naar zijn landgoed is gaan noemen. We moeten daar nu nader op in gaan. De oudste tekst over een van Imstenraedt luidt aldus (zij is van ongeveer 1386):

Steven Driessche Johan's son van Emsenrode hait ontfangen (overmitz) Hr Claes Hoen Ritter ende Arnold van Bensenroide den hoff zo Emsenroide mit XXXV boenre. Item derselve (is man van) dat guet Soroit, dat Yngrams van Sursen was ¹).

Hoe moet men deze tekst nu lezen? Moet men de naam Emsenroide met Johan verbinden? Habets geeft meer van dergelijke zegswijzen en legt het zelf dan ook zo uit. Jan van Emsenroide zou dan de eerste of althans eerst bekende van zijn geslacht geweest zijn. Maar Steven Driessche? Is dat de dietse vorm van Stefanus Andreas of zou men aan één woord moeten lezen Scevendriessche (t en c verschillen in oude handschriften maar weinig en zijn vaak moeilijk te onderscheiden). Habets stelde het probleem, maar nam geen beslissing. Peters heeft in zijn Wandelingen de zaak wel wat gesimplificeerd door eenvoudig als eigenaars op te geven Scavendriesch en daarna Jan van Emsenrode. Deze volgorde is in elk geval niet juist. Enige verklaring is hier wel gewenst.

De adellijke families van Zuid-Limburg en direkte omgeving behoorden in die vroege eeuwen hoofdzakelijk tot twee groepen, de Mulrepas, die hun hoofdzetel hadden op de Rimburch en de Scavendriesch, die hun centrum hadden op het kasteel van Julémont bij Aubel. Tot de Mulrepas behoorden o.a. de families van Eys, Berghem, Scharn en Scheiffart. Tot de Scavendriesch behoorden er zeer velen o.a. van Wittem, Wylre gen. Moreel, van Gelloes tot Nyswiller, van Hove tot Carsvelt, van Gimmenich en nog vele anderen, meestal gevestigd, zoals de namen reeds tonen, in het bekken van de Geul. De Mulrepas zijn gemakkelijk te herkennen, want zij voeren allen hetzelfde wapen: gedeeld, een hoofd van keel en beneden een veld van goud beladen met drie palen van azuur (varianten komen voor). De Scavendriesch voeren meest een getand kruis. De kleuren verschillen volgens familie.

Deze twee groepen nu bestreden elkaar om het felst bij elke voorkomende gelegenheid. In de strijd van Woeringen bijvoorbeeld, stonden de Mulrepas aan de kant van Brabant, de Scavendriesch aan de kant van Gelder. Het verhaal gaat dat er toen van de 110 ridders der Scavendriesch niet meer dan vier levend uit de strijd gekomen zijn. Dat was in 1288 ²). De eerste van Imstenraeds echter komen wij pas een eeuw later tegen en dan is er

nauwelijks nog sprake van Mulrepas en Scavendriesch. Het lijkt me daarom niet waarschijnlijk dat de familie Scavendriesch (veeleer een stam) op een zo ondergeschikt en voor hen onbetekenend landgoed als Imsterrade gevestigd zou zijn geweest. Ja, we kunnen de verwarring nog vergroten als we zeggen dat er uit de vijftiende eeuw een *Gozewijn van Ympsterrade* bekend is, die zich *Scheiffart* noemt en we hebben juist gezien dat de Scheiffarts hoorden tot de Mulrepas. Het is dus beter geen verband te zoeken met een van die twee families, wier wapens bovendien niet terug te vinden zijn in dat van de Imsterraeds.

Er is echter een tweede mogelijkheid, de herkomst der familie vast te stellen. In de Sint Janskerk te Maastricht bevindt zich een grafsteen van *Jan van Bynsenrode genaamd van Heer*, overleden op 9 juni 1411. Op deze steen bevindt zich het familiewapen der Benzenraeds, dat geheel identiek is aan dat der Imsterraeds, hetgeen voor de beschrijver aandeeling is beide families eveneens identiek te verklaren³). De Benzenraeds nu zijn ons bekend uit dezelfde tijd, deels uit dezelfde bescheiden, als de Imsterraeds. Wel zijn de Benzenraeds veel ouder. Men vindt ze reeds in de dertiende eeuw. Daar de beide goederen Benzenrade en Imsterrade vlak bij elkaar liggen, is het zeer goed mogelijk dat de beide families verwant zijn, hetzij door gemeenschappelijke afstamming, hetzij dat een van Benzenraedt Imsterrade verworven heeft en zich daarnaar is gaan noemen, met behoud van zijn eigen wapen. Deze tweede mogelijkheid lijkt mij het meest waarschijnlijk. Volgens de Crassier stierf de oudst bekende bezitter van Imsterrade, Koenraad Eichorn, in 1381. De verheffing van Steven Driesch, door Habets omtrent 1381 geplaatst, zou dan de eerste verheffing zijn na de dood van Koenraad, met andere woorden Steven Driesch zou de opvolger van Koenraad zijn en de eerste van *Imsterraedt* en niet Jan, zijn vader. Men zou de tekst dan moeten lezen: Steven Driesch (Jans zoon) van Emsenroide, hetgeen mij taalkundig ook juister lijkt.

We kunnen dus slechts met zekerheid zeggen dat de familie van Imsterraedt van Zuidlimburgse adel was en dat de eerste van dit geslacht zich is gaan noemen naar de hofstede die zijn leengoed was, en daarmee een nieuwe familie gesticht heeft.

De beschrijving van het wapen der Imsterraeds luidt aldus: van keel beladen met een hartschild van zilver, omgeven door negen schelpen van goud. Als helmteken hoort daarbij een kop en hals van een bok met gouden horens. Ondanks deze officiële gegevens komen er nogal wat afwijkingen voor. Volgens sommigen zijn de schelpen van zilver; volgens anderen varieert hun aantal van 7—9, en weer anderen menen dat over het hartschild een dwarsbalk loopt, volgens Fahne en de Crassier zelfs een golvende dwarsbalk. Het is moeilijk deze verschillen te verklaren. Er is geen sprake van varianten volgens linies of bastaards, want de ene Imsterraedt voert de dwarsbalk niet, de ander weer wel. Van Thijm stamt de suggestie dat de schelpen zouden kunnen wijzen op een pelgrimstocht naar Santiago de Compostella (Jacobusschelpen). Wat daarvan zij, weten we niet⁴).

We zullen nu nagaan welke bezittingen de familie verworven heeft. Dat toont ons hoe zij, beginnend met een bescheiden landhoeve, zich heeft opgewerkt tot een der vermogendste van de landen van Overmaas. Onze voornaamste bronnen zijn weer Habets, De leenen van Valkenburg en het familiearchief Imstenraedt. Voor een beter overzicht zullen we de bezittingen onderbrengen in drie afdelingen, namelijk de goederen in het land van Heerlen, die in het land van Daelhem, de verder verspreid liggende goederen.

a) DE GOEDEREN IN HET LAND VAN HEERLEN.

1. *Imstenrade*. Dit goed vormt het eerste bezit. Wij hebben het uitvoerig besproken in de vorige bijdrage. Het grondbezit besloeg 35 bunder.
2. In diezelfde tijd wordt genoemd de hoeve *Soureth* onder de Beitel. Deze is later weer in vreemde handen overgegaan ⁵⁾.
3. Uit het memorieboek van pastoor Didden te Simpelveld blijkt dat de Imstenraeds een vroenhof bezaten in de *Huls* onder Simpelveld. De aantekening dateert uit 1453 ⁶⁾.
4. Vervolgens de hoeve *Wijngaardshof* in de Koningsbeemd. Over deze hoeve heeft de heer Peeters reeds een en ander gepubliceerd in een vroegere jaargang van dit Bulletin. Wij mogen daarom volstaan met wat ons uit het Familie-archief nog bekend wordt.

Sinds de scheiding van Hoensbroek en Heerlen in 1388 lag dit goed over beide heerlijkheden verspreid. Elk deel moest in zijn eigen heerlijkheid verheven worden. In de zeventiende eeuw wordt het steeds aangeduid als *des Heren Hoff van Meer in 't Conynxbempt* of *mijn Heere van Meershoff*. Reeds in 1471 vinden we hier als leenman Werner van Imstenraedt voor beide delen. Begin XVIe eeuw voor het Hoensbroekse deel alléén, Mathys van Imstenraedt. In 1557 is heel de Koningsbeemd eigendom van Jan van Imstenraedt te Mheer. Beide voorgaanden zijn alleen bekend als leenmannen van de Wijngaardshof. Zij waren geen voogden van Mheer. De heer Peeters spreekt over de twist tussen de heer van Hoensbroek en de heer van Mheer in de jaren 1632—1652. Ook daarover bevat het familie-archief nog enkele bescheiden, maar wij zullen daar nu niet op ingaan. Bij deze twist bleef het niet. Want het jaar daarop kwamen er weer moeilijkheden. Nu tussen de heer van Mheer en Mechtel Meyers, zijn pachteres, aan de ene kant en de heer van Hoensbroek aan de andere. Het ging nu over een molen te Bunde en Wolter van Hoensbroek-Guel moest er nog aan te pas komen (brief dd. 20 augustus 1653). Ook deze twist is bijgelegd.

Uit deze tijd zijn verder nog enige pachtkontrakten voorhanden. Daar de heer Peeters daar niet van spreekt, zal ik die hier invoegen.

In 1662 sloot Johan Adolf die zich hier (ten onrechte) *vrijheer van Imstenraet* noemt, een overeenkomst met Johan Karst over de hoeve Coninxbeempt. Hij ondertekent het stuk tout court *Imstenrat*. Voor zover ik kon nagaan is dit het enige dokument waarop zijn handtekening voorkomt. Op de rand van het stuk staat een opmerking van de *Weduwe Imstenraedt* van 15 juli 1668. Precies twee jaar later werd de pacht

verlengd. Kontraktanten waren toen Philip Christoffel de Loë en Jan Garst (elders ook gespeld als Gaerst), terwijl de rekeningen voor de jaren 1672 en '74 weer zijn afgelegd voor de Weduwe Imstenraedt. Er wordt dan duidelijk onderscheid gemaakt tussen het Heerlense en het Hoensbroekse deel.

Evenals voor Imstenrade (zie vorige bijdrage) vinden we ook voor de Wijngaardshof aanslagen uit deze tijd ten behoeve van de oorlogvoerende partijen en ook hier vinden we weer de uitvoerder R. van der Roer.

Op het eind der zeventiende eeuw is pachter Caspar Rhoen. Op 28 juli 1695 sluit deze met Johannes Franssen een koop af, in naam van „de hoog Eed en Welgeboren hr Baron de Loë omtrent seeckeren bempt onder het leen *Rinneberg* (Rennemig) gelegen omtrent den Wingartshof.” Uit de jaren 1695/6 en 1706/8 zijn nog de rekeningen voorhanden „gehouden op 't huys Mheer”.

5. Jan (II) van Imstenraedt verwierf door zijn huwelijk met Guda van Kestelt een deel van de *Geleenhof* onder Welten in 1487. In 1501 ging het als bruidsschat mee aan zijn dochter Catharina en sindsdien was het weer ontvreemd. Het is deze Catharina die ook de helft van Imstenrade aan de familie van haar man Jan van Hochkirchen gebracht heeft. Zij was de zuster en niet de dochter van Jan (III) zoals ik in de vorige bijdrage geschreven heb. Het blijft dan een onopgeloste vraag hoe men de tekst van Habets moet lezen, waarin (in 1539) verklaard wordt dat Johan (III) van Emstenrade leenman is van de „ganssen alyngen hoff tot Emstenraede myt allen synen toebehoer”, want Imstenrade bleef gescheiden tot 1727. Of heeft Johan zich het goed toegeëigend? ⁷⁾

6. Door zijn huwelijk met Maria van Strijthagen verwierf Johan (III) van Imstenraedt in 1554 de hoeve *Overstrijthagen* onder Schaesberg, 75 bunder groot. Dit goed is verder in de familie gebleven en later met heel de erfenis overgegaan aan de familie de Loë ⁸⁾. Wijngaardshof en Overstrijthagen waren evenals Imstenrade Wickraderlenen.

b) DE GOEDEREN IN HET LAND VAN DAELHEM.

Als eerste goed in het land van Daelhem komt de *voogdij* van Mheer. Nu is de hele kwestie omtrent Mheer nog te weinig bestudeerd en te ingewikkeld om hier volledig behandeld te worden. Ik zal daarom slechts een korte uiteenzetting geven. Misschien is er later gelegenheid daar een uitvoeriger studie aan te wijden en daarin de bewijzen te leveren. De belangstellende lezer verwijs ik alvast naar twee bijdragen van E. Vrijdag in de Maasgouw, waaraan wij veel gegevens over de Imstenraedts danken ⁹⁾.

In Mheer vinden wij de vreemde situatie dat de *grond* behoorde tot het land van Daelhem en de verheffing daarvan voor het hof in die stad plaats had. Het *huis* daarentegen hoorde tot Limburg en werd voor het leenhof van Limburg verheven. Hoe deze situatie ontstaan is, is nog niet heel duidelijk, doch wellicht is het daaraan te wijten dat men in die tijden nog niet spreekt van een normale heerlijkheid. Bovendien waren er twee geestelijke grondbezitters in Mheer, namelijk het Kapittel van de Dom

van Aken en de abdij van O.L. Vrouw in de stad Luxemburg. Nu vinden wij van ouds in Mheer geen *heren* maar *voogden*. Een voogd was een wereldlijk beschermer van het kloosterlijk bezit. Hij moest tevens toezicht houden op de onderhorigen, dat zij hun verplichtingen nakwamen. In feite werden de voogden van beschermers vaak tot onderdrukkers en op den duur wisten zij vaak zelfs het wereldlijke gezag over het geestelijk gebied te verwerven. De stichter van de abdij Luxemburg bepaalde dan ook uitdrukkelijk, toen hij het gebied van Voeren (waaronder Mheer, dat met name genoemd wordt) aan de abdij schonk, dat hij daar van geen voogd wilde weten. Op den duur is er toch een gekomen. Het was ook onvermijdelijk.

Nu zien wij dat op den duur alle voornaamste ambten in Mheer in één hand verenigd zijn: het gezag over het grondgebied, het stenen huis en de voogdij over de geestelijke goederen van Aken en Luxemburg. Oorspronkelijk zal de graaf van Daclhem wel voogd geweest zijn, maar toen Daclhem aan Brabant kwam, was de behoefte aan een ondervoogd ontstaan en dat werd als vanzelf de op het huis zetelende heer. Zo is het begrijpelijk waarom men aanvankelijk van de voogdij niet hoort, maar in later eeuwen wel. Vrijdag wist daar geen verklaring voor. In elk geval is men de voogdij als het voornaamste ambt gaan zien, zodat men in later eeuwen steeds sprak van de voogd of erfvoogd in Mheer.

De ontwikkeling heeft vermoedelijk zijn beslag al gekregen toen de familie *van Mheer* nog op het huis zetelde. Rond 1400 is zij opgevolgd door de familie *van Libeek*. Libeek is een riddergoed onder Sint Geertruid, kort bij Mheer. Dat deze twee families verwant waren, blijkt reeds uit de van elders niet bekende voornaam *Reynson*. Reynson van Mere wordt nog in 1374 vermeld. In 1410 ontmoeten we in Mheer Reynson van Libeek. Zijn zoon, eveneens een Reynson overleed in 1437. Zijn enigst kind, Barbara, huwde met Johan (I) van Imstenraedt en zo kwam in 1487 de voogdij van Mheer met al haar aankeve aan de familie van Imstenraedt. Vanaf dat moment kunnen wij de genealogie der familie Imstenraedt en haar lotgevallen nagaan tot aan het uitsterven van het geslacht in 1668.

Het is nog niet achterhaald hoe de relaties tussen de van Mere's en de Libeeks precies waren. Wel is het opvallend dat de Imstenraedts na de verwerving van de voogdij hun wapen steeds met dat van Mheer gekombineerd hebben en niet met dat van Libeek, zoals men verwachten zou. Ook het latere schepenzegel van Mheer geeft slechts de wapens van Mheer en Imstenraedt¹⁰). Hoe het ook zij, de nieuwe aanwinst was niet te versmaden.

1. Daar waren vooreerst de emolumenten van de voogdijen. Dat zijn de inkomsten van het land en het huis en dan de eigenlijke voogdij over de diverse laathoven. In Mheer waren er zes waarvan de Imstenraedts er in de loop der tijden vier verworven hebben. Over de andere twee (één van Aken en één van Luxemburg) hadden zij genoeg invloed om er profijt van te trekken.

Er waren nog meer voordelen aan het voogdambt verbonden. Uit de tienden kreeg de voogd zijn deel bij het dorsen. Voor hem was al het stro. Bij de oogst ontving hij op elke zaterdag twee garven koren, tot de oogst

geheel binnen was. Er waren natuurlijk ook plichten. Zo vaak de voogd van hogerhand daartoe werd aangemaand, moest hij leendiensten verrichten; het toezicht houden op de wegen, op het vee (dat daarvoor naar het huis van de voogd gebracht werd) en tenslotte op het zaaien, planten en oogsten op de gemene gronden.

In 1564 werd Mheer door de koning van Spanje tot heerlijkheid verheven en verpand aan de toenmalige voogd, Gerard van Imstenraedt. De titel van voogd was toen echter zo ingeburgerd dat ze ook nadien nog meermalen gebruikt werd. Sinds Johan (I) van Imstenraedt de voogdij had overgenomen, woonde het familiehoofd steeds op het stenen huis te Mheer (dat is de zuidelijke vleugel van het tegenwoordige kasteel) dat uit de veertiende eeuw stamt.

2. Van de Libeeks erfden de Imstenraeds nog twee andere hofsteden (eigenlijk in het land van Valkenburg) en wel het huis *Libeek*, dat reeds spoedig weer aan anderen overging en

3. het goed *Eysderbosch* niet ver daar vandaan, onder Moerslag bij Sint Geertruid. Dit goed van acht bunder is tot het laatst in de familie gebleven en van haar aan de Loë's overgegaan ¹¹).

Van de laatste Imstenraedt, Johan Adolf, overleden in 1668, zou men haast denken dat hij beheerst werd door een streven naar machtsuitbreiding, alsof hij daarin een kompensatie zocht voor zijn kinderloosheid, en op die manier de familie nog zoveel mogelijk glans wilde verlenen.

4. In 1623 verwierf hij van Justus Maximiliaan van Bronckhorst, heer van Gronsveld, de heerlijkheid *Sint-Maartensvoeren*, die hij verder blijkbaar aan zijn moeder liet ¹²).

5. In 1643 pachtte hij de heerlijkheid *Aubel*, die sindsdien aan hem en zijn erfgenamen gebleven is ¹³).

c) DE OVERIGE GOEDEREN.

Kronologisch volgen hier enkele goederen van uiteenlopende aard.

1. Jan (II) had een goed in *Noorbeek* ¹⁴).

2. In 1557 blijkt Jan (III) een leen van 21½ goudgulden te bezitten te Neerbeek ¹⁵).

3. Gerard van Imstenraedt bezat in 1570 een hof te *Isenbroich* in het ambt Millen bij Sittard. Zij is sindsdien in de familie gebleven ¹⁶).

4. Zijn zoon Winand bezat tesamen met zijn moeder in 1586 een erfrente op de pachthoeve de *Wijngart* onder Gronsveld. De huizing was toen reeds verdwenen, maar de inkomsten bestonden nog ¹⁷).

5. Dezelfde Winand bezat nog een rente onder *Meerssen* ¹⁸).

6. Zijn zoon Hans Adolf heeft van 1638 tot 1658 de heerlijkheid *Slenaken* bezeten. Deze had hij evenals Sint-Maartensvoeren van de graaf van Gronsveld gepand. Hoewel de verpanding in laatstgenoemd jaar beëindigd werd, noemde Hans Adolf zich in 1663 nog heer van Slenaken en ook de eerste baron de Loë heeft zulks gedaan ¹⁹).

7. Ook van de familie de Liedekerke verwierf hij bezittingen, in 1651 ²⁰).

8. De *molen te Bunde* is reeds ter sprake gekomen bij de Wijngaarshof onder Hoensbroek. De onenigheid is in 1653 in der minne geschikt.

9. Het laatste tenslotte komt de *Havenhof* of het *Heufken* onder Klimmen. Hans Adolf kocht deze hoeve, 32 bunder groot, op 13 april 1665. Er bestaat nog een pachtkontraakt tussen Anna Maria Theresia douairière de Loë en Willem Quix, van 3 oktober 1716. Het blijkt dat deze Quix reeds in 1686 op de hoeve woonde ²¹).

Deze droge opsomming geeft in al zijn zakelijkheid een duidelijk inzicht in de toenemende rijkdom en invloed der familie van Imstenraedt. Tegelijk zien wij hoe het centrum van haar macht verplaatst werd. Zij vond haar oorsprong op een weliswaar niet onbelangrijke, maar toch eenvoudige hoeve. Geleidelijk verwierf zij meer bezit in het land van Heerlen, doch zeer verspreid. De grote ommekeer komt door het fortuinlijke huwelijk met de erfdochter van Mheer. De familie verplaatste toen haar zetel naar die plaats en won in de zeventiende eeuw een belangrijke positie in het kleine land van Daelhem, waar zij drie heerlijkheden bezat. Daarnaast komen dan de „losse” bezittingen, verspreid over heel het land van Overmaas en daarbuiten. Het zou de moeite lonen al dit bezit eens op kaart te brengen.

Ook de uitgaven in geld geven een goede kijk op het wassend fortuin. Zo beschikken wij over een aanslag van 1546, waarop alle leenmannen van Valkenburg vermeld staan met het bedrag dat zij moesten betalen. *Johan van Emstenrade et ses complices* moesten 120 gulden en 7 stuiver betalen. Dit bedrag moest in drie termijnen worden opgebracht, zodat uiterlijk met Pasen 1549 de hele schuld voldaan zou zijn ²²). Vergelijkt men dit bedrag met de andere, dan blijkt dat Johan een van de hoogstaangeslagene is. Slechts de families Huyn van Amstenraedt, Hoensbroek en Schwartsenberg hadden nog hogere lasten. De andere bedragen waren aanmerkelijk lager.

Een tweede teken van de materiële welstand is de grootse uitbreiding van het kasteel te Mheer in 1612. Wij zullen daar nog op terug komen. Het was tijdens het twaalfjarig bestand en vanuit oogpunt van veiligheid was deze bouw zeker volkomen gerechtvaardigd, maar men moest toch maar over de middelen beschikken in die benarde tijden.

Tenslotte zijn er de enorme bedragen die de laatste Imstenraedts uitgaven voor de verpandingen der heerlijkheden. Het in pand nemen van Mheer kostte Gerard van Imstenraedt in 1564 390 goudgulden. De weduwe van Winand pachtte in 1626 Sint-Maartensvoeren voor 310 gulden. In 1669 werd die verpanding nog eens vernieuwd, nu ineens voor dertig jaar, tegen 4100 gulden. Dat was 900 gulden meer dan de inwoners zelf geboden hadden. Hans Adolf betaalde in 1638 voor Slenaken 15000 Brabantse guldens, van welk bedrag hem na twintig jaar terugbetaald werd, bij de restitutie van de heerlijkheid. Aubel kostte hem in 1643 6500 gulden en in 1644 nog eens 5500 gulden. De aankoop van het Heufken bij Klimmen in 1665 betekende weer een uitgave van 6000 gulden. Ook uit het testament van Hans Adolf blijkt wel dat hij allesbehalve arm was.

De geldwaarde is natuurlijk relatief en we kennen de standaard der guldens niet bij de diverse bedragen, maar de konklusie is niet gewaagd,

dat de laatste Imstenraedts rijk waren, en nog wel in een tijd die voor de Zuidelijke Nederlanden in het algemeen en donkere tijd was.

Na deze algemene beschouwing over de familie zullen wij in een volgende bijdrage de genealogie bestuderen.

C. DAMEN OSB.

Aantekeningen.

- 1) HABETS : *De Leenen van Valkenburg*, Publications XXII, 168. Verdere aanhalingen van Habets zijn weer uit deze bijdrage, als niet anders gezegd wordt. Soroit is Soureth bij de Beitel.
- 2) Zie o.a. H. A. BEAUJEAN e.a. : *Geschiedenis van Limburg*, Heerlen 1949, 89vv.
- 3) JHR E. VAN NISPEN TOT SEVENAAR : *Maasrichtse grafstenen V*, Publications LXVII, 404.
- 4) J. ALBERDINGH THIJM : *Portretten van Joost van den Vondel* (in de Vondeleditie van Van Lennep) Amsterdam 1876, 155. De Eerw. Zuster Francisca van Imstenrade heeft mij hierop attent gemaakt. Voor de beschrijving van het wapen houd ik me aan J. Eversen en M. Meulleners, *De Limburgse gemeentewapens*, Publications XXXV, 342 (Imstenraedt) en 445 (Bensenrade). Aldus vindt men het op een wapenbord in het kasteel van Helmond; in het kasteel van Mheer; op de grafzerken van Gerard en Winand van Imstenraedt in de kerk van Mheer en op een zegel van Winand. Op de tombe van Hans Adolf vindt men de dwarsbalk, alsook op een steen in de Sint Servaes te Maastricht. De golvende dwarsbalk vindt men bij Fahne, voor de Keulse linie. Zie tenslotte Dr Lens, *Armorial du duché de Limbourg et des pays d'Outremeuse*, 1947, 152.
- 5) HABETS, 168 en 306.
- 6) HABETS : *Geschiedkundige aantekeningen over Simpelveld 1155—1599*, Publications VIII, 167.
- 7) H. W. J. DOHMEN : *Uit het verleden van de Geleenhof*, in Oranje-Nassau Post, Oktober 1959, 410.
- 8) HABETS : *Leenen*, Publications XXII, 168, en Familiearchief.
- 9) *Laathoven in Mheer*, Maasgouw LXIII, 59—62 en *De voogdij van Mere* (thans Mheer), ib. LXIV, 6—8.
- 10) Volgens de lijst van A. DE RYCKEL, wiens werk we nog zullen bespreken, wordt er reeds in 1405 een *Johan van Imsenrode* als leenman van het land van Daelhem aangetroffen. Hoe dit leenverband gezien moet worden, is niet erg duidelijk.
- 11) Voor Libeck (dat sommigen tot het land van Daelhem rekenen) zie L. DE CRASSIER in zijn *Dictionnaire*, Publications LXX, 161; voor Eysderbosch, HABETS, *Leenen*, 270.
- 12) M. CHESTRET DE HANEFFE : *Histoire de la Seigneurie impériale de Gronsfeldt*, Publications XII, 86; HABETS, *Leenen*, Publications XXI, 261 en HABETS, *Liste des engagères des domaines du Limbourg et des trois pays d'Outremeuse*, Publications, XXV, 366 vv.
- 13) HABETS : *Engagères*, 366. t.a.p.
- 14) VRIJDAG : *De voogdij van Mere*, Maasgouw, LXIV, 6 noot 9 en 10.
- 15) HABETS : *Leenen*, Publications, XXI 440.
- 16) Familiearchief, port. Isenbroich.
- 17) HABETS : *Over den wijnbouw in Nederlands en Belgisch Limburg gedurende vroeger eeuwen*, Publications III, 385 v.
- 18) Familiearchief.
- 19) Ibidem; verder CHESTRET, a.w. (noot 9) en CRASSIER, *Dictionnaire*, sub Slenaken, Publications LXX, 197.
- 20) Familiearchief.
- 21) Familiearchief; vgl. HABETS, *Leenen*, Publications XXII, 169.
- 22) HABETS : *Leenen*, Publications XXII, 323.

TER VEURDT

(Onder Hoensbroek)

DE benaming Ter-Veurd(t) komt men in Zuid-Limburg in enkele gemeenten tegen. De schrijfwijze is niet overal dezelfde.

Oudtijds schreef men ook Veurd, Veurt, (von) Fürth, Vurde, Vürde, Vurdt, Voerde, Voorde. Ook ontmoet men de naam als Voort, de Voort, Voorst, Ter-Voorst, Op de Voorst, enz. Zo ontmoeten wij nu nog:

Feurth als een bewoond deel van de gemeente Susteren, beginnende aldaar aan de rijksweg (tegenover het punt waar de weg naar Maeseyk begint) en zich verlopende in de richting van het rectoraat Mariaveld;

Ter-Veurd dat bekend was als een leengoed van het vroegere Valkenburgse land en gelegen was onder de gemeente Voerendaal. Als hoeve komt zij niet meer voor. Met de benaming duidt men nog een buurtschap in Voerendaal aan; ¹⁾

Ter-Voorst als een bewoond deel van de gemeente Nuth.

In oorsprong gaf de naam een plaats aan waar een beek of rivier doorwaadbaar was of waar men een overgang (gemaakt) had bij een water. Zo was dit ook het geval te Hoensbroek, waar men nog altijd de naam kent: *Ter-Veurdt*.

Het gebied rechts van de tegenwoordige Wilhelminastraat (d.i. in Z.O.-richting) en aan het einde van de Eikenweg tot achter de Demstraat was eertijds zeer waterrijk. Het is nóg een gebied waar het water zeer tot de oppervlakte komt. Aldaar verzamelde zich het water hetwelk middels een „Voedgraaf” van de hoger gelegen gebieden (d.i. noordelijk uit de richting Amstenrade en noord-oostelijk uit de richting Treebeek en van de Heijsterberg) kwam. Er verzamelde zich voorts water hetwelk door overstrooming van de Caumerbeek (ook wel Roode beek genaamd) in de weilanden achterbleef.

De verbinding van de (tegenwoordige) Akerstraat naar de naastgelegen zuidelijk op Lotbroek aansluitende weilanden en naar Overbroek bestond middels een opgeworpen dam. Hieraan herinnert de (tegenwoordige) naam: Demstraat.

Dit gebied was een deel van het grote broekland, dat als stroombedding diende voor de Caumer- (of Roode-) beek, voor de Molenbeek en verder stroomafwaarts voor de Geleenbeek.

Reeds in de middeleeuwen maakte men een overgang middels de genoemde dam. Na het graven van de Molenbeek bleef de Vloedgraaf onder die beek door voor afwatering naar de Caumer- (of Roode-) beek dienen. Toen de Molenbeek gegraven was, kreeg de in lager terrein stromende Caumer- (of Roode-) beek in de volksmond de naam Oude Moeder (= later Auvermoer).

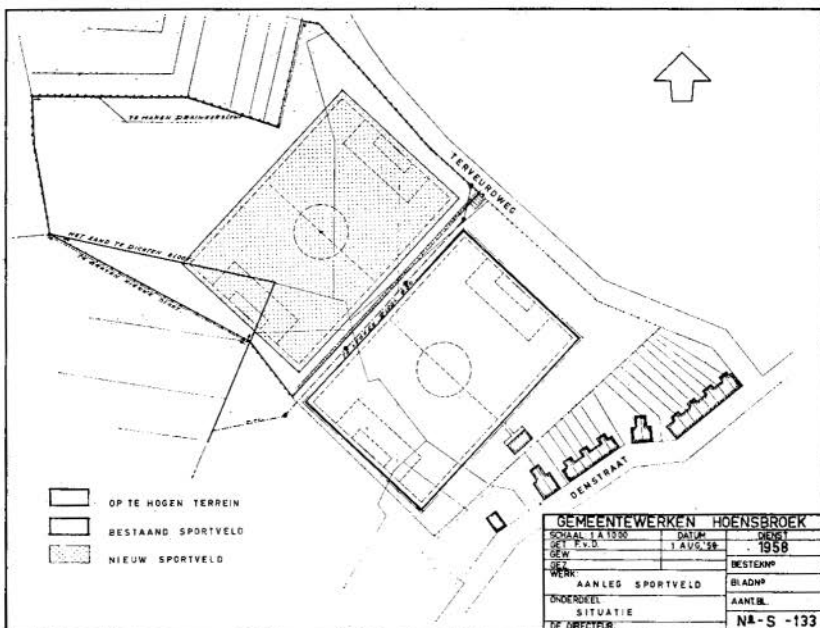
Aan de noordzijde van genoemde dam bouwde men een huis. Dat huis heeft er gestaan tot omstreeks 1750. Men vindt het in beschrijvingen onder meerdere benamingen terug. Ook werd het als „kasteel” aangeduid.

In de jaren 1915/16 bouwde men ter plaatse enkele huizen voor arbeiders (woningwetwoningen). Deze groep kreeg de naam „Dem”. In de weilanden ten noorden van die woningen legde men in 1956/57 een voetbalveld aan. Nu is men bezig aan de aanleg van een tweede voetbalveld ter plaatse²⁾. Deze velden maken deel uit van een groots sportparkplan, hetwelk men hoopt ooit te kunnen verwezenlijken. Ook is daarin een zwembad geprojecteerd.

Dat plan omvat het gehele gebied van Ter-Veurdt. Ook wordt daarin opgenomen het gehele aansluitende gebied van de „Bovenste Wehr” (d.i. het meest oostelijk deel tussen de Caumer- (of Roode-) beek en de intussen al weer opgeheven stroombedding van de reeds genoemde Molenbeek).

Voor volledige ontwatering van het terrein zelf naar de Caumer- (of Roode-) beek dient nog altijd een greppel als restant van de oude Vloedgraaf. De aanvoer van regenwater en van faecaliën uit de hoger gelegen gebieden en uit de compacte huizenblokken richting Amstenrade en van de Heijsterberg is nu onmogelijk gemaakt. Middels een stamriool lozen deze in de Caumer- (of Roode-) beek. Tot voor kort waren het alleen drassige weilanden en struikgewas die aan de plek herinnerden waaraan men de naam Ter-Veurdt gegeven had. In het moderne Hoensbroek zal men straks hiervan niets terugvinden.

Bij Eg. Slanghen³⁾ vinden wij Ter-Veurdt (ook als Ter-Voirdt e.a.) meermalen vermeld.

Chr. Quix vermeldt ⁴⁾ een Willem van Veurd, 1319, als wapenknaap, tegenwoordig geweest zijnde bij de schenking van een bos en andere bezittingen aan de abdi van Burtscheid.

Slanghen noemt Ter-Veurdt een ridderleen, hetwelk tijdens de oprichting der Heerlijkheid Hoensbroeck, 1388, verpand was aan een adellijke familie die zich Van Veurdts noemde. Hij staaft dit met verwijzing naar de in de open brief van Johanna van Brabant van 26 oktober 1388 tot oprichting der Heerlijkheid Hoensbroeck voorkomende clause, blz. 295 :

„gelyc Wy selve hebben dat sy loessen en- quyten moegen wanneer sy willen die Ghulde- die van outs verset is van den Her- van Valkenborch aen die Van der Voerde in Gericht van den Broecke, en- die houden en- besitten gelyc den anderen pointen voirss.”

Het was dus een inlijving in de Heerlijkheid Hoensbroeck. De eigendom van het goed bleef aan de familie Van (der) Veurdt. Zeer kort na die inlijving stichtte een Vrouwe Van der Veurdt voor haar ziele dienst een betaling met 4 vaten rogge:

„Vrouwe Inette Rittersche Van d- Vurdt hait voer haer jaergetyt becant unde besact den pastoir int Broeyck 2 vait rog unde der Kyrcken 2 vait rog onderpant Jan Beckers goit.”

Volgens het door Slanghen genoemd register der kerkrenten moet dit kort na 1400 geweest zijn.

Later ging het goed in eigendom over aan de familie van Hoensbroeck. Slanghen verklaart niet te kunnen bewijzen wanneer en op welke wijze die eigendom aan de van Hoensbroecks kwam.

Naar mijn bescheiden mening is Slanghen hier wat al te simplistisch. Aan hem zelf ontleen wij b.v.:

„Het schijnt evenwel, uit zekere grenslijnen der laatkaarte van het Huis Ter-Wijer, dat de goederen van Ter-Veurdt alreeds aan Johan en aan Nikolaas Hoen van de Broeck, vader en grootvader des voornoemden Johans, toebehoorden.”

De door hem — in deze mededeling het laatstgenoemde — Johan is de eerste Hoen van den Broeck, die door Slanghen met de bijnaam van „Ter-Veurdt” in authentieke akten aangetroffen werd.

Deze „Johan” werd nl. als Johan Hoen van den Broeck van Ter-Veurdt 8 oktober 1558 met de halve heerlijkheid van Visscherweert beleend en kwam, als leenman, onder die naam in veel akten van diezelfde tijd voor.

(Wordt vervolgd)

P. A. H. M. PEETERS

1) Zie P. J. M. PETERS Wandelingen in en om Heerlen, enz. blz. 151.

2) Zie situatietekening

3) Het Markgraafschap Hoensbroeck, etc. blz. 24 - 29 - 61 - 67 - 74/76 - 137 - 169 - 172/174 - 295.

4) Geschiede der Abtei Burtscheid, blz. 137.

Familie Roebroek

(Vervolg op art. in afl. 3, mei-juni 1959, blz. 63—67)

Anthoon Roebroek bezat eigendom aan de Meulenberg naast land, gekocht door Matth. Boest en zijn zoons Conradus en Nijst van Peter Caspar Dautzenberg × Johanna Handels, halfwin (pachter) op Wijnandsrade, 25 febr. 1778. (L.v.O. 2049, p. 325.)

18 April 1778 was Roebroek getuige bij het passeren van een akte voor Nots. van Cotzhuysen, inzake overdracht van 2 hunder

„geoctroieerde (verkregen ingev. vergunning van de Heeren Raede van Staete) ongebroken heide aan den Papperts Camp door Frederick Scheepers × Anna Maria Merkelbag overgedaan aan Matthijs Hendrixx × Odilia Vorage. (L.v.O. 2051, p. 10).

8 Juni 1778 was de koopman A. J. Roebroek getuige bij het passeren van een akte voor Nots. Cotzhuysen inzake lening van 100 pattacons door Joannes Timmers × Jenne Catharina Starrmans van Juffrouw Sibilla Fransen. (L.v.O. 2050, p. 185).

3 Juli 1778 was hij getuige bij een akte ten overstaan van Notaris van Cotzhuysen inzake verkoop van een beemd in de Gansenweijde, grenzend aan die van Ter Wijer, door Helena Weerts, weduwe van Jan Beckers, wonende in de Gansenweijde, aan Reinier Custers × Maria Jenne Otermans, wonende aan de Akerstraat onder Hoensbroek. (L.v.O. 2052, p. 330)

2 April 1779 was hij wederom getuige bij een akte gepasseerd voor dezelfde Notaris, waarbij de schepen Johan Lodewijk Wintgens × Mevr. Marie Elisabeth Roper aan Laurens Meijers × Anna Elisabeth Dautzenberg, halfwin op de hof Struijver, verkocht een bouwplaats in de Geleenstraat (tussen het huis van de verkoper en dat van de koper gelegen). (L.v.O. 2050, p. 224.)

12 Febr. 1780 machtigde Sr. Roebroek zijn echtgenote J. M. J. (de) Ghistelle

„om op beste maniere te vercoopen seeker mijn capitael groot 1600 ryxdaelders per 54 m. aix, (rentende 3½%), afcoomende van Leon. Beaufort van Herve en spreekende tot laste die goederen van Louis Beaufort, verders dito penningen te beuren, quittantie te geeven, en te doen en handelen wes noodig.” Als borgtocht voor een en ander stelde hij d.d. 12 okt. 1781 een perceel land, groot 948 roeden, gelegen in het Cunderveld tussen de Mergelweg en de Maastrichterweg en een perceel groot 252 roeden gelegen tussen de Leenderweg en de Schieterweg in het Krutserveld.

Juffr. de Ghistelle deed de hypotheek van 1600 rijksdaalders, die op 9 okt. 1779 in hun bezit was gekomen, over aan „Die Evangelisch Reformirte Fransösische

Gemeinsglijeder in Cöllen". Haar werd toegestaan deze hypotheek binnen de tijd van 10 jaren in te lossen, dus weer terug te kopen. De acte werd gepasseerd voor Nots Xaverius Muller te Aken. (L.v.O. 2051, blz. 339).

15 Oktober 1781 wordt Roebroek vermeld als bezitter van een belendend perceel weide aan de beek, in de zogenaamde „gatsen". (L.v.O. 2052, p. 41)

7 Jan. 1782 wordt hij genoemd als eigenaar van een aangrenzend stuk land in het Cruytzerveld, aan de Scheijter Gragt. (L.v.O. 2051, p. 410.)

13 Juni 1782 was Roebroek weer als getuige aanwezig bij een akte voor Nots van Cotzhujsen waarbij de schepen Wintgens aan Mattijs Merkelbag × Barta Maria Scholten, zijn huis in de Geleenstraat verkocht. (L.v.O. 2051, p. 587.)

7 Sept. 1782 had een verkoop plaats tussen de kinderen Wijnen van hun ouderlijk goed, gedeeltelijk gelegen in het Keur Keulse Rinneberger Leen. Hierop stond een hypotheek van Roebroek, groot 30 pattacons. (L.v.O. 2055, p. 511.)

19 Mei 1784 komt hij voor als eigenaar van een aangrenzend stuk land, gelegen aen de Cuijl in 't Crutservelt. (L.v.O. 2052, p. 629.)

17 Sept. 1784 kocht A. J. Roebroek, koopman alhier, van Anthon Boest × Maria Ida Ross, 52 kl.r. land aan Cloostercoolhoff voor 5 schell. de roede (Aker koers). (L.v.O. 2052, blz. 722.)

(Wordt vervolgd)

JO HORST

historische chroniek

AANWINSTEN

GEMEENTELIJK OUDHEIDKUNDIG MUSEUM TE HEERLEN

De kollektie KEIZERMUNTEN van het gemeentelijk oudheidkundig museum kon worden aangevuld met 5 zilveren en 17 bronzen munstukken, t.w. van de keizers : Augustus (27 v. Chr. — 14 n. Chr.) of Antonius Marcus (43—31 v. Chr.); Nero (54—68); Vespasianus (69—79), zilver; Nerwa (96—98); Traianus (98—117), 1 van zilver en 2 van brons; Hadrianus (117—138), zilver; Antoninus Pius (138—161); Antoninus Pius en Marcus Aurelius (161), uniek; Commodus (175—192), zilver; Gordianus III (238—244); Trebonianus Gallus (251—253), zilver; keizerin Salonina, vrouw van keizer Gallienus (254—268); Diocletianus (284—305); Maximianus Herculius (286—305); Constantinus Magnus (306—337); Crispus (317—336); Constantinus II (317—337), 2 stuks; keizerin Fausta (326) en een ondateerbare munt, waarop alleen het griekse Christusmonogram duidelijk zichtbaar is.

Tevens verwierf de verzameling KLEINKUNSTVOORWERPEN een prachtige bronzen gesp met emailleverisering.

Al deze voorwerpen werden gevonden in het centrum van Heerlen.

INE HÉÉLESCHÉ WINK

Ich bin va Héële, ine Héélesche wink,
Ich bin heej geboore, ich schpilde heej es kink
Ich vong heej op mééling, bookvink en musch,
En wandelde durch velder, bende en busch.
Op der maat en der kirkpley dôë woet gespild,
Deks gans rujig mè oog deks get wild.
Doe kôste dich verberge, doe kôste dich versteke,
De peuëtjes van der Oeswêgel, 't hoes van der déëke,
De ouw waalmoer, der gevangenistoere,
Aan de trèpkés beej der Coumans schtongste te loere.
De peuëtjes, de trèpkés, de waalmoer zint voet,
Ze zint aafgebrôëke, 't is ine dreuvige schtôet.
Der Oëbel, de Linge en der Gieër
Ze roope allemôël: wier volgen dieër.
Och nee, op de Krütsschrôët dôë schteet noch ee:
Dat van der Groeëtjans, dat schteet noch vas op de bee,
't Is oog al oud mè 't is toch noch schoeën,
't Is ee schtintje oet de ouw Héélesche kroeeën,
Oos oud gemeentehoes woëët veuël te ing,
't Woëët vuur de oetbreijing van Héële te kling,
Burgemeester van Grunsven hat ee nujt dôë gezat,
Egelig get vuur ing hieël groeëte schtad,
Va boete is 't gëletig gries,
Me van binne is 't get wie ee palies.
Dôë in zûste de nuj kultoer,
Dôë zûste der Peutz zieng architektoer,
Dôë mit schleet dee mân ing reuze figoer.
De trappegallereij, wat is dat ing prach,
't Liekt 't vertelselke van 1001 nach,
Dôë op zal reume 't Héélesche nôëgeschlach.
Went ine tege mich zeeët gank nôë ee anger lank,
[doe weesch miljeneer,
Dôë kinste schpiele der groeëte heer,
Dan zaan ich, ich blieëf heej as kontente Hééleneer.
Wat, zeeët der angere, noe biste ee kink,
Nee zaan ich, ine echte Héélesche wink.

SCHEF LEUFKENS